



„Erdélyiként, kisebbségiként úgy érzem, hogy saját szülőhazám és népem múltjának a feltárása a dolgom...”

*Beszélgetés Kovács Andrással\**

Kovács András 1946-ban született Marosvásárhelyen. Középiskolai tanulmányait Szászrégenben végezte, majd 1964 és 1969 között a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem történelem szakos hallgatója volt. Az egyetemi diploma kézhezvételét követően Bálványosváraaljára került, ahol két évig tanította a történelem és ének-zene tantárgyakat. A Román Akadémia Történeti és Régészeti Intézetének (Kolozsvár) 1971-től 1998-ig volt a munkatársa. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem építkezéseiről írt doktori disszertációját 1984-ben védte meg. Az 1990-es évek elejétől több intézményben is kulcsszerepet vállalt a magyar nyelvű művészettörténet oktatásban. 1997-ben, amikor a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karán elindult a magyar nyelvű művészettörténet szak, docensként kezdett oktatni, majd 2004-ben egyetemi tanári kinevezést kapott. Munkájának elismeréseképpen 2001-ben a Forster Gyula-díjat, 2011-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjét, 2015-ben a Szervátiusz Jenő-díjat kapta meg, 2010-ben pedig a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjának választották.

*Arra szeretnénk kérni, hogy meséljen a gyermekkoráról, családjáról és arról, hogy milyen emlékeket őriz ebből az időszakból!*

Jövendő patikatalajdonosként születtem 1946. augusztus 19-én Marosvásárhelyen, olyan családban, melynek nemzetiségi összetételével csak a Monarchia tarkasága vetekedhetett. Szüleim, Kovács Andor (1920–1983) és Bányavölgyi Klára (1919–2000) gyógyszerészek voltak. Édesapám a kézdivásárhelyi Kovács családból származott, dédapja Gábor Áron első ütegeinek tűzére, enyedi diák, későbbi hídvégi református lelkész és 1848–1849-es emlékirat-szerző, sepsiszentgyörgyi Nagy Sándor (1824–1900) volt.<sup>1</sup> Nagy Sándor felesége, Fogarasi Krisztina pedig a Marosvásárhelyen és Göttingában (Göttingen) tanult Fogarasi Sámuel (1769–1830)<sup>2</sup> lelkész unokája, ifj. Fogarasi Sámuel (1804–1864) református esperes és általános főjegyző leánya volt. Andor nagyapám (1891–1948) Kovács József (1860–1941) gerendkeresztúri református lelkész és Nagy Karolina (1864–1925) legidősebb, szintén Enyeden tanult fiaként lett gyógyszerész, oklevelét néhány nappal a szarajevói merénylet után állították ki Budapesten. Katonai szolgálata alatt ismerte meg Hilda (1900–1964) nagyma-

\* Az interjú az MTA–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport munkája keretében jött létre, amelyet az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatott a 20391-3/2018/FEKUSTRAT, valamint a TUDFO/47138-1/2019-ITM iktatószámú projekttel a Szegedi Tudományegyetem, Interdiszciplináris Kiválósági Központ, Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, MTA–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport.

<sup>1</sup> Nagy Sándor: *Háromszék önvédelmi harcza 1848–49*. Kolozsvár, 1896.

<sup>2</sup> Fogarasi Sámuel: *Marosvásárhely és Göttinga. Önéletírás (1770–1799)*. Bev. tan. és jegyz.: Juhász István. Bukarest, 1974.

mámat Bosznia–Hercegovinában. Ő Boleslaw Ludwig Pszorn/Psorn (megh. 1909), Leobenben végzett, krakkói származású lengyel bányamérnök, a tuzlai sóbánya „főbányatanácsosa” (Oberbergrat, 1883–1908) és Milics Anna (megh. 1936), Milics Mladen (megh. 1879) kecskeméti rác pap és a református Farkas Erzsébet (megh. 1924) leányának a házasságából született Tuzlán. Nagymamám katolikus horvátnak nevelték, otthon horvátul és németül beszéltek, családjában csak a kecskeméti születésű édesanyja beszélt magyarul. Nagyapámmal németül beszélt, magyarul csak a házassága után, Erdélyben, a gerendkeresztúri papilakban tanult meg. Velünk, unokáival csak magyarul beszélt, a második világháború utáni években nem volt ugyanis ajánlatos a német nyelvtudás fitogtatása. Anyai nagyapám alattányi volt: Burka Miklós (1893–1947) az olasz fronton harcolt tüzerként, háborús érdemeiért vitézi címet és új, Bányavölgyi nevet szerzett. Anyai nagyanyám, Németh Mária (1898–1987) Győrszabadhegyen született, Németh János és Pulai Róza legidősebb leányaként. Az első világháború végén, Budapesten esküdtek meg, a nagymamám özvegyen, 1958-ban költözött hozzánk, Szászrégenbe.

Szüleim, akárcsak nagyapám, a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerezték gyógyszerési oklevelüket 1943-ban, évfolyamtársakként ott ismerkedtek meg. A háború és a közeledő front megszakította mindkettőjük doktori felkészülését, 1944. november 7-én, már két légiriadó között esküdtek meg, s Budapest ostromát a Nádor utca egyik bérházában kialakított óvóhelyen véselték át. 1945. május 1-jén érkezett haza a család (édesapám családja is elmenekült Marosvásárhelyről, ők a Vas utcában éltek át Budapest ostromát) Budapestről Aradon keresztül Marosvásárhelyre, kirabolt főtéri házunkba, melyben akkor éppen a szovjet városparancsnok székelt. A kiürített gyógyszerterát kölcsönbe kapott 1 kg aszpirinnel és a zsákmányolók által ott felejtett tablettázógéppel nyitották meg s hozták működésbe. Nagyjából 1948-ra jöttek rendbe, akkor államosították a gyógyszerterát egy, az időközben elhunyt nagyapám nevére kiállított határozattal; 1950-ben jutott ugyanerre a sorsra a házunk is.

Kisgyerekkorom ebben a házban és az én szememben hatalmasnak tűnő kertjében telt. Minthogy szüleink az akkor dühöngő gyermekparalízistől féltettek, a húgommal együtt csak kivételes alkalmakkor jutottunk ki az utcára. Játsszótársunk így nagyapám eredetileg vadászatra vásárolt, Mackó nevű, békétűrő airedale terrier kutya volt. Az államosítás előtt olykor még részese lehettem a Sas gyógyszerár életének, a laboratóriumban „segíthettem” fűrösztelni a piócákat, csomagolni a különböző készítményeket. A patika államosítása után édesapámat egy másik patikába helyezték, édesanyám pedig Kopp Elemér professzor tanársegéde lett az Orvos-Gyógyszerészeti Egyetem Farmakognóziái Tanszékén. Május 1-jei és augusztus 23-i felvonulásokra emlékszem, melyeken édesanyámmal ácsorogtunk a Főtéren az egyetem felvonulóinak oszlopában, s mozgalmi nótákat (például: Egy a jelszónk, a béke!, Internacionálé) énekeltünk. A tribün a Városházával szemközt, éppen a házunk előtt állt, s építésének kezdetétől a felvonulást követő napig az utcára néző szobákból ki voltunk zárva, azok ajtaját ugyanis a hatóságok merénylettől tartva lepecsételték. Édesanyámat osztálylenséggént dobták ki 1952-ben az egyetemről, édesapámat Gyergyószárhegyre és Maroshévízre, a mi patikánknál valamivel később államosított gyógyszerterákba helyezték ki, hónapokig volt távol. Azokban az években már mi is bérlők lettünk államosított házunk emeletén, s az eredetileg ötszobás, összkomfortos lakásunkból három szoba és a közös konyha jutott a családunkra, özvegy nagymamámra, érettségi után az egyetemi felvételin elutasított, gyári munkás nagybátyámra, valamint nagyapám húgának a családjára. Lakótársaink, a tartományi Útépítő Hivatal hivatalnokai és munkásai vették birtokba a fürdőszobánkat, szüleim hálószobáját és a mi gyerekszobánkat; a munkások éjjel a lépcsőházból nyíló emeleti hall padlóján aludtak; egy rendőr családjával pedig a konyhánkon osztoztunk, ők az éléskamránkat kapták lakás gyanánt.

Ezt a házat hagytuk el 1953 nyarán, néhány hónappal Sztálin „elvtárs” halála és szüleim Szászrégenbe helyezése után, s cseréltük fel egy magyarrégeni albérlettel. Az elsős ábécés-könyvem 1953 őszén még Sztálin-képpel kezdődött.

*Hogyan lett egy gyógyszerész unokájából, két gyógyszerész könyvkedvelő gyermekéből művészettörténész? Hová vezethető vissza a művészetek és a történelem iránti érdeklődése? A családi könyvtár művészeti albumai és a művészetpártoló édesanya szerepe nyilvánvalóan meghatározó e tekintetben. De mi volt az a fordulópont, amelynek eredményeképpen a kolozsvári egyetem történelem szakára jelentkezett?*

Azt hiszem, hogy sok minden összejátszott sorsom alakulásában: patikánk és házunk államosítása, szüleim kihelyezése Szászrégenbe, az ottani iskolám tanárai meg az olvasmányaim. A szüleimnek külön polca volt a patikával szemben álló könyvüzletben, oda tették számukra félre a könyveket, s a születésnap, meg karácsonyi ajándék mindig és mindenki számára könyv, könyvek voltak. Más akkoriban nem is igen lehetett... Iskoláskorom kezdetétől faltam a könyveket, az első önállóan elolvasott könyvem a *Toldi* volt. Szinte kívülről fújt kedvencem éveken át az *Egri csillagok* lett, de egy időben olvastam mesegyűjteményeket Shakespeare drámáival, Boccaccio *Dekameronjával* vagy Jules Verne, Karl May, Jókai, Balzac, Zola, Camus és Aragon, esetleg Thomas Mann regényeivel együtt. Az ötvenes években még Budapesten élő nagymamám jóvoltából a hetes késéssel érkező *Népszabadság*, a *Ludas Matyi*, meg az *Élet és Tudomány* előfizetői voltunk, állandó betűhiánygombomban végig is olvastam valamennyit.

Tizenkét éves lehettem, amikor létrejött a régi művészeti iskola, ahol délutánonként festeni tanultam. Semmi tehetségem nem volt, de ez csak a középiskolai felvételi táján tudatosult bennem. Bár nyomtalanul elpárologtak festői ambícióim, megmaradt a képzőművészetek iránti vonzódásom, s olvasmányaim között felértékelődtek a művészettel kapcsolatos kiadványok, albumok, életrajzi regények.

Negyedik elemista koromtól kezdve fényképeztem is. Nagybátyám ajándékozott meg egy „alig használt”, szovjet, Ljubityelj nevű, leginkább egyszerűsített Rolleiflexhez hasonló, tüköraknás, rollfilmes géppel. Jobb híján a '70-es évekig használtam, amikor szinte anyagi csődbe juttattam a családomat egy tükörreflexes szovjet Zenit „filmpuska” megvásárlásával, amihez 300 mm-es teleobjektív is tartozott, utóbb pedig szegedi könyv- és irodalomtörténész barátaim által szerzett Praktikát használva értem meg a digitális fényképezés korát. Az elméleti tudás adott volt: egy téli vakáció idején került a kezembe és – amennyire korai tizenévesen meg tudtam emésztetni – fel is faltam a hagyományos fényképezés alapjait összefoglaló Barabás János – Gróh Gyula szerzőpáros által szerkesztett, mintegy félezer oldalas, *A fényképezés kézikönyve*<sup>3</sup> című traktátust. A makrófelvételek készítésének elvi és gyakorlati alapjairól vagy az ún. Schwarzschild-effektusról szóló, bölcsészhez nem illő tudásmat később a műtárgyak, ötvösjegyek, pecsétlenyomatok és megvilágítatlan műemlékbelső fényképezésében kamatoztattam. A fényképezéshez téma is kell: a család, a környezet, a kirándulások mellett egyre inkább előtérbe kerültek a műemlékek. Visszagondolva, az *Egri csillagok*, a festegetés, a fényképezés meg a könyvek vezethettek oda, hogy szüleim nagy megrökönyödésére kijelentssem: nem vegyész, mint addig gondoltam, hanem művészettörténész szeretnék lenni.

*Hogyan emlékszik vissza az egyetemi évekre? Milyen volt a '60-as évek Babeş–Bolyai Tudományegyeteme?*

<sup>3</sup> Barabás János – Gróh Gyula: *A fényképezés kézikönyve*. Budapest, 1956.<sup>2</sup>

A történelem szakra abban a reményben felvételiztem, hogy ott majd harmadévtől a nem sokkal korábban létrehozott művészettörténetre szakosodhatom. Ötvenhat hallgatót számoló évfolyamunk magyar alcsoportjába hetünket vettek fel; a felvételin hatan versenyeztünk egy-egy egyetemi helyért. Az ötéves képzést 1964-től 1969-ig a történeti korszakok kronológiája szerint strukturálták, s engem mindjárt az első éven meghódítottak Bodor András egyetemes ókori történelemről szóló előadásai. Annyi mindenre fényt derítettek Oxfordban képzett klasszika-filológus tanárunk nyugodt, jellemzően *accusativus cum infinitivus* szerkezetekkel tömörítő mondatai, hogy csak azt kívántam, hogy lenne időm mindent el is olvasni az általa ajánlott könyvészetből. Első éven találkoztunk a történeti segédtudományok tantárgyával és előadójával, Jakó Zsigmonddal is. Elsőtől harmadévig jártam latin és olasz szemináriumra. Sekélyes iskolai latin tudásomat talán a ministrálás latinjával meg a patikai állványedények rövidített, éppen ezért rendkívül „izgató” felirataival kapcsolatos tapasztalataim bővítették; az egyetemen Caesar-, Sallustius- és Tacitus-szövegeket olvastuk. Ma sem ismerem jól a mindennapok olasz szókincsét, de annak idején átrágtam magam egy-egy latin, francia meg egy kis olasz szótár és persze a Babits-fordítás segítségével az *Isteni színjáték* eredeti szövegén. Másodéven Pataki József tanár úr hívévé szegődtem, aki *Egyetemes középkor* címen nagyjából az angol polgári forradalomig terjedő korszak történetének eseménysorában kalauzolt bennünket. Másodévtől már körvonalazódott az érdeklődésem is, így a harmadéven a Kovács József által előadott újkor meg negyedéven az Imreh István által tanított jelenkor történetét inkább kötelező penzumként, mint passzióként érzékeltem. Meg kell azonban jegyeznem, hogy Imreh István tanár úr személyisége, lelkesedése és előadói stílusa mindannyiunkat elragadott, az volt csak a baj, hogy tanárunk lendületes előadásait élvezve gyakran a jegyzetelésről is megfeledkeztünk. Az ókori szemináriumokat Bitay Ilona, a többi egyetemes szemináriumot pedig Magyarai András tartotta. Románia történetéhez kapcsolódó kurzusaink románul folytak, és ez volt a nyelve harmadévtől a művészettörténeti oktatásnak is.

*Az Aetas lapjain 2015-ben jelent meg Tóth Hajnalka és Papp Sándor interjúja Sipos Gáborral, aki arról beszélt, hogy a még középiskolás diákot Jakó Zsigmond „megbízta egy feladattal”. Jakó saját korának, a 20. századnak az egyik legjelentősebb magyar történésze és tudományszervezője volt. Önre milyen hatást gyakorolt egyetemista éveit?*

Nekem is ő volt a mentorom, a későbbiekben is gyakran fordultam hozzá kutatási problémáimmal, de ma is megtörténik, hogy az ő példájára, gondolkodásmódjára visszaemlékezve próbálok eligazodni az előttem álló feladatok megoldásában.<sup>4</sup> Másodévesen rendelt magához, s zavarba ejtett, mert először arról kellett meggyőznöm, hogy nincsenek szépírói ambícióim. Nemrégiben döbbsentem rá, hogy a családomból nagyapám öccsét, Kovács László műfordítót és esszéíró, az *Erdélyi Helikon* meg az *Erdélyi Szépművéses Céh* 1952-ig Kolozsvárott élt szerkesztőjét, valamint húgait, a teológiát végzett Katalint, illetve a klasszika-filológiát végzett Erzsébetet, az én kolozsvári pótmamáimat ismerte személyesen, azért gondolhatta, hogy minálunk amolyan családi „betegség” lehet a komoly történészi munkával összeegyeztethetetlen irodalmárkodás.

*Miután Virgil Vătășianu kolozsvári művészettörténész professzor tanítványa lett, s főleg az egyetemi évek után, Jakó Zsigmond mennyire volt, illetve tudott hatással lenni a pályája alakulására?*

<sup>4</sup> Kovács András: *Jakó Zsigmond, a tanár*. Erdélyi Múzeum, 79. évf. (2017) 1. sz. 35–38.

Román tanáraink közül nagyon kevesen hivatkoztak magyar könyvészetre. Az üdítő kivételek közé tartozott Virgil Vătășianu, aki Nagyszébenben érettségizett 1918-ban. Ő nemcsak olvasott, hanem szépen és tisztán, 1918 előtti magyarsággal beszélt magyarul (velem soha!), de anyanyelvi szinten beszélte a német nyelvet, s persze kortársaihoz hasonlóan, tudott franciául, sőt 1916-ban, a Román Királyság hadbalépése után tüntetően angolul kezdett tanulni; hosszú, több mint egy évtizedes római tartózkodása alatt (a Scuola Romana di Roma titkáráként) a harmincas és negyvenes években olaszul is megtanult. A Hunyad megyei román kőtemplomokról írt disszertációjával doktorált 1927-ben Bécsben, a művészettörténész Joseph Sztrzygowski tanítványaként. A román országok feudalizmus kori művészetéről szóló összefoglalásának<sup>5</sup> Erdélyről szóló fejezeteiben bőségesen idézte is a rendelkezésére álló német és magyar szakirodalmat. Azt hiszem, hogy kettőnk viszonyában elsősorban a tanári felősségérzet működött, soha nem felejttem például azt a szemináriumi gyakorlatot, melynek során váratlanul a budapesti Parlament épületét vetítette ki, s elemzésére csoportunk egyetlen magyar tagját, engem szólított ki. Egyedül őneki köszönhetem, hogy kitaró utánajárással elintézte a Tanügyminisztériumban, hogy elengedjenek a kötelező három év lejártá előtt, s így lehettem kutatója a Román Akadémia Kolozsvári Fiókja keretében működő Történeti és Régészeti Intézetnek, amely 1971-től keretet adott tudományos pályámnak. Ott lettem munkatársa B. Nagy Margitnak, akinek a munkássága, személyisége és szemlélete szintén hatott rám.<sup>6</sup>

Jakó tanár úr közvetlenül nem alakíthatta a pályámat, tanácsaival engem alakíthatott s téríthetett, térített is a szükséges és értelmes kutatások irányába. Meggyőződése volt, hogy a kezdő is csak valós, tényleges problémák megoldása s nem az előtte járók által „lerágott csontok” révén tehet szert kutatási tapasztalatra. Őtöle örököltém a magyarországi kapcsolataimat is. Így juthattam el az Országos Műemlékfelügyelőségen dolgozó Entz Gézához, rajta keresztül pedig diszciplínám meghatározó kutatójához, az akkoriban már nyugalomba vonult, de a kutatástól soha el nem szakadt Balogh Jolánhoz. Így kutathattam Maksay Ferenc és Trócsányi Zsolt megértő támogatásával a Magyar Országos Levéltárban; és így kerültem kapcsolatba először Keserű Bálinttal, a szegedi József Attila Tudományegyetem Régi Magyar Irodalom Tanszékének vezetőjével, majd tanítványainak és munkatársainak hosszú sorával, köztük Font Zsuzsával, Balázs Mihállyal, Ötvös Péterrel, Monok Istvánnal. Az ő egészen kivételes baráti és kollegiális segítségük és figyelmük nélkül aligha lettünk volna képesek épp ésszel átvészelni a sötét '80-as éveket. Ők és sokan mások is segítették a kutatásaimat tanácsaikkal, szakirodalommal, sokszor csak azzal, hogy meghallgattak.

*Az egyetemi diploma megszerzése után Bálványosváráljára került. Mesélne erről a rövid időszakról?*

Nekem az a két év irgalmatlanul hosszúnak és kilátástalannak tűnt! 1969-ben végeztem az egyetemet, abban az évben a bukaresti, a kolozsvári és a jászvásári egyetemek történész végzettjeit a Tanügyminisztérium által összeállított lista alapján Jászvásáron helyezték ki három évig kötelező munkahelyükre. Noha dékánunk magával vitte és bemutatta a hivatalos írást arról, hogy engem a kolozsvári Művészeti Múzeum szeretne alkalmazni, mégis választanom

<sup>5</sup> Vătășianu, Virgil: *Istoria artei feudale în țările române*. București, 1959.

<sup>6</sup> Kovács András: *B. Nagy Margit művészettörténész (Gyoma, 1928. május 4 – Budapest, 2007. március 4.)*. Művészettörténeti Értesítő, 56. évf. (2007) 1–2. sz. 359–366.; uő: *In memoriam. B. Nagy Margit művészettörténész (Gyoma, 1928. május 4–Budapest, 2007. március 4.)*. Erdélyi Múzeum, 68. évf. (2007) 1–2. sz. 123–129.

kellett. Bálványosváralját választottam, más magyar tanítási nyelvű általános iskolában betöltendő tanári állás ugyanis nem szerepelt abban az évben Kolozs megye listáján. Szeptemberben, a tanév kezdetén derült ki, hogy a történelem órák mellett nekem kell majd az éneket is tanítanom, sőt az iskola énekkarával is foglalkoznom. A baj csak az volt, hogy reménytelenül botfűlőnek születtem (?) / neveltek (?), az alaphangot sem voltam képes megadni. Ott-hon még kisegített a pianínó, amin szívesen pötyögtettem, de az iskolában kötött hangzású hangszer nem volt, így tanítványaim, akik tényleg nagyon szerettek volna énekelni, elméletet, hangsorok felírását, transzponálást tanultak tőlem, miközben „zenetanári” működésemet a frusztráció és a kilátástalan tehetetlenség tudata tette elviselhetetlenné.

*Milyen témában készítette doktori értekezését? Hogyan körvonalazódott az értekezés témaköre?*

Tudományos érdeklődésem alakulása lényegében egyenes vonalú volt. Jakó tanár úr – a már említett – vallatásos beszélgetésünk után azt ajánlotta, hogy dolgozzam fel az Erdélyi Káptalan Birtoklevéltárának az alvinci kastélyra vonatkozó kiadatlan forrásanyagát. Úgy vélekedett, hogy Vătășianu professzor, aki harmadéven a tanárom lesz, biztosan figyel majd a 16–17. századi erdélyi emlékeket kutató tanítványa eredményeire. Az akkori nagyrépost, a szép emlékezetű dr. Faragó Ferenc nagylelkű támogatásával 1966 nyarán egy hónapot töltöttem Gyulafehérvárott, lemásoltam az alvinci uradalom 18–19. századi leltárait, részben sikerült le is fényképeznem az ugyanott talált építészeti felméréseket a kastély Batthyány Ignác püspök korabeli és valamivel későbbi, 1808–1809-es állapotáról. Ezekből kiderült, hogy az 1966-ban létezett romos épület alig egynegyede volt az egykori, szinte nyomtalanul elpusztult, pompás fejedelmi, majd püspöki rezidenciának, s hogy története sokkal bonyolultabb a szakirodalomban megfogalmazott sommás vélekedéseknél. A következő években a kolozsvári városi számadáskönyvek fejedelemségekori anyagát, Beszterce város levéltárának Kolozsvárott őrzött levelezés/misszilis anyagát és a Magyar Országos Levéltárban őrzött Erdélyi Fiskális Levéltár anyagát kutatva körvonalazódott az a meggyőződés, hogy Alvinc fennálló épületegyüttese nem annyira az ott meggyilkolt Martinuzzi Fráter György, hanem sokkal inkább Bethlen Gábor fejedelem és nagyvonalú olasz építésze, a Como-vidékről származó, vernai Giacomo Resti műve lehet. Ezt a feltevést azután a '90-es évek elején a falkutatók és a régészeti ásatások igazolták is. A diplomamunkám készítése kapcsán tett felfedezés meghatározta a doktori témaválasztásomat is: úgy tűnt, hogy Bethlen Gábor építkezéseit kutatva konkrét képet alkothatok az Erdélyi Fejedelemség virágkorának addig jóformán csak Szalárdi János krónikájának Bethlen Gábor és I. Rákóczi György műpártolására utaló passzusait felkérődző értékelése helyett. A baj csak az volt, hogy éppen a kutatásra kijelölt emléksor legjelentősebb együttese, a gyulafehérvári fejedelmi palota nagyobb része, valamint az ottani református kollégium épülete is kaszánya volt az 1700-as évektől kezdve; az volt Várad vára és a benne található fejedelmi palota is 1692 után, Szamosújvár vára pedig Mária Terézia korától kezdve börtön, így ezek helyszíni, autopszián alapuló kutatására, de még a fényképezésére sem volt esélyem. Ezzel a témával jelentkeztem még bálványosváraljai történelem- és énektanárként 1970 elején a doktorátusra, Virgil Vătășianu professzor pedig nagyvonalúan el is fogadta ezt a romániai egyetemeken meglehetősen szokatlan – ahogyan ő tréfásan s hazai viszonyainkra utalva, aktualizálva megfogalmazta –, Bethlen Gábor fejedelem „személyi kultuszához” kapcsolódó témát.

*Arra szeretnénk kérni, hogy pályája alakulásának néhány jeles egyéniségét emelje ki! Olyan személyekre gondolunk, akik élete és pályája alakulásában fordulópontot jelentettek, esetleg később „őrálló védelmezőként” álltak Ön mellett, avagy mögött.*

Említettem már Jakó professzor úr nevét, aki nemcsak témát adott a másodéves történész-hallgatónak, hanem az általa nagyvonalúan felkínált szenzációs levéltári anyag lelkiismeretes feldolgozása révén tulajdonképpen sikerre is ítélte a pályakezdőt. Még egyetemi polgárként bízott meg azzal is, hogy dolgozzam fel Oláh Miklós címeresleveleinek a miniatúráit, s bábáskodott az elkészült román nyelvű dolgozat közzétételében is.<sup>7</sup> Szinte a halála napjáig segítette kutatásaimat, olykor, szokása ellenére és nagy büszkeségemre, még dicsérte is az eredményeimet.

Virgil Vătășianu professzor személyiségéhez hozzátartozott, hogy minden tanítványára figyelt, nyomon követte a tevékenységüket, és legtöbbször éppen az ő közbenjárásának köszönhetően jutottak olyan helyzetbe, hogy energiájukat a tudományos kutatásnak szentelhessék. Ez történt az én esetemben is: így szabadított ki két év elteltével, több sikertelen próbálkozás után a kolozsvári Történeti és Régészeti Intézet akkori igazgatójának, Constantin Daicoviciu professzornak a befolyását is latba vetve a tanügyi „jobbágyságból”, és így alkalmaztak az Intézet általa vezetett művészettörténeti kutatócsoportjában, ahol azután 1998-ig dolgoztam.

Az elmúlt évben megjelent egy, a szó szoros értelmében nagy, kétkötetes és 9,5 kg-os összefoglalás a romániai művészet történetéről. Elsősorban néhai professzoromra és az engem befogadó, egykori intézeti munkahelyemre gondolva vállaltam el, hogy összefoglalom az első kötet számára a 16–17. századi erdélyi építészet és szobrászat történetét. Így született meg a 180 oldalas kézirat,<sup>8</sup> amelynek szövege – úgy vélem – nyelvi pongyolaságai ellenére is elnyerné egykori tanárom tetszését. Ő volt ugyanis az előző, 1968-ban és 1970-ben megjelent román szintézis erdélyi vonatkozású fejezeteinek szerzője,<sup>9</sup> így nagyjából mérhetővé is váltak az elmúlt fél évszázadban elért eredmények.

Talán itt kellene megemlékeznem néhai Sebestyén György (1920–1993) építészről, a bukaresti Ion Mincu Intézet, az Építészeti Főiskola (ma Építészeti Egyetem) egykori tanáráról. Kolozsvárról származott Bukarestbe. A nagyapja, Sebestyén Dávid építési vállalkozó számos kolozsvári épület, köztük az Egyetem utcában emelt nagy, négyemeletes bérház, a Sebestyén-palota kivitelezője volt. Unokája Franciaországban kezdte, Budapesten folytatta, végül pedig Bukarestben fejezte be egyetemi tanulmányait. Közben meggyőződéses kommunista, nézetei miatt 1943-ban magyarországi börtönbe, származása miatt 1944-ben német koncentrációs táborba került. Úgy vélem, hogy koncentrációs táborának felszabadítója nem a szovjet hadsereg volt, így a sztálinizmus idején (a Rajk per hullámverésében?) minden ítélet nélkül ismét börtönbe került. Bukarestben az ifjú kommunisták magyar nyelvű, *Ifjúmunkás* című hetilapjának volt a főszerkesztője 1948 márciusa és 1949 tavasza között, romániai börtönévei előtt. Eseményein azonban szocialista börtönélményei később sem változtattak. Ismeretségünk a '80-as években kezdődött, kiindulópontja a Sebestyén-fivérek által 1963-ban kiadott, erdélyi reneszánszról szóló román nyelvű kötet és felmérésgyűjtemény volt.<sup>10</sup> Ő Váraddal és

<sup>7</sup> *Diplomele de înnobilitare și iconografia lui Nicolaus Olahus*. Revista Muzeelor, vol. 6. (1969) 101–110.; bővített magyar változata: *Oláh Miklós címereslevelei*. Korunk 3. folyam, 5. évf. (1994) 4. sz. 103–108.

<sup>8</sup> *Arta în Transilvania în secolele XVI-XVII*. In: Răzvan Theodorescu – Marius Porumb (eds.): *Arta din România. Din preistorie în contemporaneitate*. Vol. 1. București-Cluj, 2018. (Civilizația Românească, 10.) 511–592.

<sup>9</sup> *Istoria artelor plastice în România*. Red. de un colectiv sub îngrijirea Acad. Prof. George Oprescu. Vol. 1. București, 1968; *Istoria artelor plastice în România*. Red. de un colectiv al Institutului de Istoria artei al Academiei de Științe Sociale și Politice a RSR. Vol. 2. București, 1970.

<sup>10</sup> Sebestyén, Gh(eorghe) și [Sebestyén,] V(ictor): *Arhitectura Renașterii în Transilvania*. București, 1963.

az erdélyi reneszánsz kastélyokkal kapcsolatos eredményeimre figyelt fel. A romániai reneszánsz építészetéről<sup>11</sup> szóló kötetén dolgozva fedezte fel doktori disszertációm is. Elég sűrűn leveleztünk és vitatkoztunk is levélben azokról a kérdésekről, amelyek mindkettőnket érdekeltek. Még a disszertációm is dolgoztam, amikor egy alkalmi futár révén nagy papírteker-cset kaptam tőle. A két papírlepedőn legnagyobb meglepetésemre a gyulafehérvári vár 1:200-hoz méretarányú, valamikor 1963 táján készült felmérésének a másolata volt, a városnak éppen az engem érdeklő része, benne többek között a kaszárnyaként hét lakatra zárt egykori fejedelmi palota nagyobbik része, az egykori református kollégium, a Collegium Academicum, valamint a szintén katonák által adminisztrált Kendervár bástya, az egykori fejedelmi ágyúöntőház épülete. A mellékelt szóbeli használati utasítása csak azt kötötte ki, hogy a felméréseket én valahol találtam, ő semmit nem tud róluk! Nagyon nagy hálával gondolok rá, mert ajándéka nélkül aligha bontakozhattak volna ki a fejedelmi székváros közép-és kora újkori helyrajzával kapcsolatos kutatásaim. Nincs ugyanis még egy évtizede sem annak, hogy a fejedelmi palota kaszárnya-részeről az első „civil” felmérés elkészült.

*A Magyar Tudományos Művek Tárát (MTMT2) böngészve azt látja a statisztikákat kedvelő olvasó, hogy '92-ben 10, '93-ban 17 közleménye jelent meg. 1969-től 1989-ig mindösszesen 15, '90–91-ben további 10, tehát két év alatt több, mint az előtte levő huszonkettő alatt összesen. Jól látszik, hogy 1989 – szó szerint – történelmi fordulópont a pályáján. Tudjuk, hogy a statisztika mindent megmutat, csak a lényegét takarja el. Mesélne egy kicsit arról, hogy mennyire volt más, esetleg, könnyebb magyar nemzetiségű történészeknek lenni '89 után, mint előtte?*

1989 előtt, azt mondhatnám, hogy halmozottan hátrányos helyzetben voltam: elsősorban a doktori felkészüléssel kellett foglalkoznom egy olyan világban, amelyben külföldi tanulmányúthoz, külföldi tudományos kiadványokhoz, de külföldön őrzött levéltári forrásokhoz sem igen juthatott a magamféle. Nagyon körültekintően engedték külföldre román kollégáimat is, számomra pedig csak a magyarországi rokonlátogatások maradtak, melyek során kutathattam az Országos Levéltárban, látogathattam a gazdag erdélyi emléktárat őrző magyarországi múzeumokat, és eleinte, a '80-as évekig könyveket is vásárolhattam nagyanyai örökségemnek köszönhetően. Így jött létre az itthoni könyvtáram. Úgy vélem, ellenében a jelenleg megnyilvánuló, pályázathoz kötött támogatási formákkal, hogy az ember természetes módon először kutat, azután keríthet sort kutatási eredményeinek a bemutatására, így a korai években sok közleményem amúgy sem lehetett. Később, különösen a '80-as évektől a művészettörténeti kutatásnak az erdélyi száz, magyar középkori, kora újkori szakaszát illető része cenzúra alá esett, és csak ritka szerencsével lehetett ilyen vonatkozású eredményeket közzétenni. Diktátorunk és neje valamiért állítólag pikkelt is a művészettörténészekre... Emlékszem egy ifjabb pályatársam esetére, akinek Sepsiszentgyörgy vártemplomáról szóló írását blőd, *Sepsiszentgyörgy középkori műemléke* címen kellett közzétennie. 1974-ben nagy felhajrással ünnepelték Kolozsvár (Napoca) ókori létezésének 1850. évfordulóját. Az *Utunk* a nagy eseményre ünnepi cikksorozatot tervezett Kolozsvár régiségeiről, velem is megírtattak néhány apró, egyflekkes cikket, melyeket hetenkénti folytatásokban szándékoztak közzétenni. A cenzúra azonban, úgy látszik, nem volt kíváncsi a tudományomra. Más alkalommal intézetünk igazgatója, amikor egy tudományos konferencián Báthory András meg Bethlen Gábor gyulafehérvári vízvezetékéről értekeztem az ő elnökölete alatt, nyílt színen kijelentette, hogy ezek a piszlicsáré, pár kilométeres közmunkák nem érdemelnek fi-

<sup>11</sup> Sebestyén, Gheorghe: *O pagină din istoria arhitecturii României. Renașterea*. București, 1987.



gyelmet, mert máskor és máshol, például az ókori Rómában, Kínában jóval nagyobbak épültek! Lehetetlenné vált a magyar nyelvű források közzététele is. Gyulafehérvár Város Jegyzőkönyveinek az általam 1985-re átirrt szövegét úgy vállalták volna Gyulafehérvárott, ha románra fordítom a helyenként magyarul is nehezen értelmezhető szöveget...

Véletlenek sorozatának köszönhetően volt azonban két sikerem is a román historiográfiában: az 1971-ben Máriaradnán letudott féléves katonai szolgálatom idején előkerült egy Vergilius-idézetet parafrázáló feliratot is tartalmazó, Saturnust ábrázoló reneszánsz gyámkő Kolozsváron, az Egyetem utcában. Én a valóságban soha nem láttam, egy kis, 6x6-os fényképet kaptam róla az egyik kollégámtól, mert a faragványt az időközben létrehozott Nemzeti Történeti Múzeumba vitték Bukarestbe (az elmúlt évben sikerült egy új, immár színes fényképet szerezni az azóta is dobozolt, Bukarestben őrzött darabról). Keltezése kiderítésére törekedve kezdtem el foglalkozni a kolozsvári Wolphard–Kakas-házzal s az erdélyi meg az európai késő reneszánsz képzőművészet bolygó- és csillagkép-ábrázolásaival.<sup>12</sup> Így mire 1992-ben megbíztak a Wolphard–Kakas-ház falkutatásával, már tisztában voltam a hozzá kapcsolódó problematikus kérdések többségével.

Másik váratlan sikerem egy havaselyi román vajdaleány, Szafira/Zamfira erdélyi életrajzához kapcsolódik.<sup>13</sup> Jakó tanár úr kölcsönadta az Erdélyi Káptalan jegyzőkönyveinek fénymásolt első kötetét, mert éppen valamilyen gyulafehérvári épülettel kapcsolatban kerestem adatokat. Az azóta már kiadott kötet<sup>14</sup> egyik terjedelmes bejegyzése egy magyar nyelvű tanúvallatás volt az 1580-ban elhunyt Zamfira halálának körülményeiről. A tanúskodók színpompás gyülekezete, vallomásai pedig hihetetlenül részletes és hiteles körképet adtak a 16. század második felében Gyulafehérvárott és Szászsebesen, a fejedelmi udvar környezetében élt havaselvei menekültek társadalmáról, gondolkodásmódjukról, papjaikról, az erdélyi románok fejedelmi akarrattal Hunyad vármegyéből Gyulafehérvárra költöztetett püspökségéről, Zamfira három férjéről és a koros, talán mozgáskorlátozott, de rendkívül gazdag asszony negyedik, zátonyra futott házassági kísérletéről is. Nem tudtam a kísértésnek ellenállni, s a magyar kötődésű források hasznát is szemléltetendő feldolgoztam a nagyon tanulságos szöveget, amelynek a Hunyad vármegyei, felsőszilvási (Prislop) ortodox kolostor építéstörténetével kapcsolatban figyelemreméltó művészettörténeti vonatkozásai is voltak.

1989-től napjainkig több mint kétszáz tudományos közleményem jelent meg, olyan nagy szám ez, amit szinte szégyellek, mert szerintem túl gyorsan készültek. Az Önök által kiemelt években megjelent közlemények különösen nagy számát azonban egy népszerűsítő, hetente vagy kéthetente megjelent, két-két flekkes cikksorozat magyarázza.

Kisebbségiként a változások előtt nem lehettem volna sem egyetemi tanár, sem doktortusok vezetője, ahogyan az is egészen különleges s némiképpen az 1989-et követő változások kihatásait is szemlélteti, hogy a mai Romániában magyarul folyó oktatás révén is szerezhet valaki történelemből tanári, mesteri vagy éppen doktori oklevelet.

<sup>12</sup> *Subiecte cosmografice în plastica clujeană din ultimul sfert al secolului al XVI-lea.* Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, 29. évf. (1988–1989) 369–379.; magyar nyelvű változata: *Csillagképek és épületplasztika. Adalékok a kolozsvári reneszánsz épületplasztika történetéhez.* Ars Hungarica, 19. évf. (1991) 157–165.

<sup>13</sup> *Date noi privind viața Zamfirei, fiica lui Moise-vodă.* Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, vol. 27. (1986) 349–374.

<sup>14</sup> Bogdándi Zsolt – Gálfi Emőke: *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599.* Szerk. Jakó Zsigmond Kolozsvár, 2006. (Erdélyi Történelmi Adatok, VIII/1.)

*1982-ben történt Ön szerint a második „kényszerű találkozása” az oktatással. Miért is volt ez kényszerű? Inkább a „rendszer” miatt, vagy mert nem tekintette magát tanáralkatnak?*

Pályaválasztásomtól kezdve soha, egy pillanatig sem kísértettek tanári babérok. Az ilyesmi valóban személyiség és orgánus kérdése is, és – gondolom – eléggé ismertem magam és a körülményeket ahhoz, hogy ilyen célkitűzéseket ne melengessek. 1982 februárjában azonban úgy nézett ki, hogy ha nem vállalom el a váratlanul elhunyt Borghida István professzor művészettörténet óráit, akkor megszűnik a magyar nyelvű művészettörténet-oktatás a Képzőművészeti Főiskolán. Édesapám halálos betegséggel küszködött Szászrégenben, a feleségem hajnali 5-től délután 5-ig ingázott, saját háztartásunkat és nagyapám két idős hűgát itt, Kolozsváron nekem kellett ellátnom alapvető, akkor már csak jegyre és sorban állás révén beszerezhető élelmiszerekkel. Kislányaimat ugyancsak nekem kellett eljuttatnom reggel az iskolába és óvodába, délután pedig begyűjteni őket – mégis vállaltam a heti 16 órát, amiben a barlangi művészettől kezdve a 20. századig az egyetemes művészet minden korszakát tanítanom kellett. Éjszaka írtam az előadások céduláit, a délelőttöm az intézetben, a délutánom a Mátyás király szülőházában tartott órákkal telt a következő három félévben, s úgy szakadt vége, hogy felsőbb utasításra megszüntették a magyar nyelvű elméleti órákat a főiskolán. Jó előgyakorlat volt számomra az 1990 utáni évek történéseihez, amikor, persze nem egy időben, a gyulafehérvári Teológiai Főiskolán és az ottani kántoriskolában, a Partiumi Egyetemen, a Sapientia kolozsvári karán és a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen lettem óraadó. Közülük egyedül a gyulafehérvári órák révén jutottam előbbre a kutatásban: a hetente ott töltött egy napnak néhány óráját a Batthyaneumban őrzött források tanulmányozására fordíthattam. Az órák szükségességével kapcsolatos indok változatlanul mindig ugyanaz volt: ha nem vállalom, akkor nem lesz művészettörténet- vagy éppen magyar nyelvű művészettörténet-oktatás az illető intézményben! Vállaltam is addig, amíg létrejött a magyar nyelvű művészettörténet szak a BBTE Történelem és Filozófia Karán. 1997-től tanítottam ott docensként, 1998-ban mondtam le az intézeti állásomról, és 2004-ben neveztek ki egyetemi tanárnak.

*A tanári pályájáról, saját tanári habitusáról, illetve annak hiányáról alkotott véleménye fényében mégis mi volt az, ami arra sarkallta 1997-ben, hogy a kolozsvári egyetemen művészettörténetet tanítson egészen nyugdíjazásáig?*

Gyakorló művészettörténészként és műemlékvédőként mindegyre szembesültem azzal a mélyeséges tudatlansággal és közönnyel, amivel társadalmunk – tiszteletreméltó kivételektől eltekintve – a műemlékeket kezelte. Olyan emberek, akik könnyezve járták az európai nagyvárosok műemlékeit, elképesztő örültségeket követek el a kezelésükben található hazai emlékekkel. Arra gondoltam tehát, hogy művészettörténetre tanítva például a gyulafehérvári kispapokat, plébánosként talán nem fogják mindjárt szétverni saját műemléktemplomukat. Tágabb értelemben úgy véltem, hogy a Romániában túlságosan soha nem erőltetett diszciplína tanításával kinevelhető egy olyan értelmiségi réteg, melynek tagjai több megértéssel fognak viselkedni a műemlékek iránt. Reméltem, hogy az én szerény tanári teljesítményem is hozzájárulhat valamilyen fordulathoz ebben a nagyon műveletlen és az igazi, a sajátját becsülő polgári öntudattal köszönőviszonyban sem álló világban. Az eredmények bizonyítják, hogy vágyaim részben teljesültek: a romániai magyar művészettörténészeknek ma már száma és talán súlya is van a tudományban, köteteket, folyóiratot adnak ki, konferenciákat szerveznek és tartanak, s pillanatnyilag úgy tűnik, hogy elegendő munkahellyel ugyan nem, de munkával el vannak halmozva.

*Milyen tárgyakat tanított, s ebből az időszakból melyik tárgy volt a legkedvesebb az Ön számára? Mesélne az oktatás során szerzett tapasztalatairól?*

Leginkább az egyetemes művészettörténet fejezeteit kívánták meg tőlem az alkalmazóim, s sokkal ritkábban, vagy csak – remélem, pihentető, unaloműző, kacagtató – exkursionsokba foglalva kerülhetett sor a „nagy művészet” hazai vonatkozásaira. Kedvenc témámról, az erdélyi építészet történeti vonatkozásairól először az egyetemen is az általam tartott román nyelvű magiszteri kurzusokon eshetett hivatalosan szó. Később már magyarul is lehetett mesterizni, s mire „kiérdemesültem”, megérhettem azt is, hogy doktoranduszaim is magyarul írhatták az értekezéseiket. Magyar tanítványaimmal könnyebb volt a helyzet, kirándulni vittem őket, falufelmérésre mentünk Székelyföldre, ott mindenről szó eshetett, és sikerült talán valamit átadnom nekik a saját tapasztalataimból is. Áttételesen ugyanezt jelentette két emlékezetes, egyenként két-két hetes olaszországi kirándulásunk is, tucatnyi hallgatóval, akik az emberélet felén jócskán túllépett tanárunkkal együtt először csodálkozhattak rá arra a világra, amiről az 1989 előtti Romániában legfeljebb álmodni lehetett. A '90-es évek rohanásához tartozik az is, hogy volt olyan hetem, amikor 26 órányi előadást tartottam, közben még falat kutattam, műemlékfelméréseket végeztem, előállítottam az egyetemi státusom és saját meggyőződésém által követelt számos tudományos közleményt, s eligazodni próbáltam a számomra teljesen idegen egyetemi bürokrácia sötét bugyraiban.

*Az Erdélyi Múzeum-Egyesület az erdélyi tudományos élet egyik meghatározó központja. Amikor 1990-ben újjraalakult, Ön az elsők között lett tagja, majd alapító tagja, jelenleg pedig az EME Kutatóintézet igazgatója. Mesélne nekünk az Erdélyi Múzeum-Egyesületről és az itt folyó, Ön által koordinált munkáról, kutatásról?*

Az Erdélyi Múzeum-Egyesületet, az erdélyi magyar tudományosságnak ezt a „műszáj akadémiáját” 1859-ben alapították, gyűjteményei meg tagjai révén Erdély legnagyobb tudományos egyesülete lett. A története éppen ezért meglehetősen mozgalmasra sikeredett. Minthogy gyűjteményei használatára alapozva hozták létre 1872-ben a Ferenc József Tudományegyetemet, az I. világháborút követően a román egyetem elorozta a gyűjteményeit, s e művet betetőzte a szocializmus, amely minden vagyonát és megmaradt gyűjteményeit is államosította, az egyesületet magát pedig 1950-ben felszámolta. Kolozsvár mai múzeumainak gyűjteményei, a Román Nemzeti Levéltár itteni fiókjának nagyon jelentős állagai, az Egyetemi Könyvtár és az Akadémia Fiók Könyvtárának és Kézirattárának egy-egy hatalmas állaga származik az EME gyűjteményeiből. Ezt az egyesületet támasztották fel részben régi, 1950 előtti tagjai és még élő tisztségviselői, valamint az időközben felnőtt nemzedékhez számító fiatalabbak. A gyűjteményeit nélkülöző egyesület jelenleg elsősorban tudománynépszerűsítő és kutatási tevékenysége révén igyekszik szolgálni a magyar nyelvű erdélyi tudományosság ügyét. Szabó T. Attila hatalmas vállalkozása, a tizennégy kötetes *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* folytatásában az *Erdélyi Magyar Helynévtár*, valamint a közép- és kora újkori Erdély történetét megvilágító források (*Erdélyi Okmánytár*, *Erdélyi Történelmi Adatok* sorozatainak) kiadásán dolgoztak és dolgoznak az EME 2005-ben létrejött Kutatóintézetének munkatársai. Jó másfélszáz éves lemaradást kell behoznunk a történetiforrás-kiadás területén, s a haladást ezen a téren a Jakó Zsigmond kezdeményezéseként megindult *Erdélyi Okmánytár* legújabb kötetei, valamint az *Erdélyi Történelmi Adatok* forráskiadványainak öröndetesen bővülő sorozatai és kötetei jelzik. Az igazgatóságomról azt szoktam mondani, hogy az inkább szakszervezeti bizalmi tisztség. Az intézetben dolgozó egykori történész tanítványaim, valamint néhány irodalmár és nyelvész munkatársam mindegyike érett kutató, tisztában vannak a feladataikkal, lelkesen és lelkiismeretesen dolgoznak – hacsak nem kényszerülnek „megélhetési” pályázatoknak megfelelő mellékösvényekre –

az Egyesület által kitűzött, konkrét célok megvalósításán, nekem viszonylag kevés szerepem van, nagy öröömre azonban sokszor én mutathatom be munkatársaim megjelent munkáit.

*Tiszteletreméltó a műemlékvédelmi tevékenysége! Van esetleg olyan műemlék, ami valamilyen oknál fogva különösen fontos az Ön számára? Ha igen, mesélne róla?*

Az 1989 utáni években váltam gyakorló műemlékvédővé, addig inkább csak papíron hódoltam a műemlékeknek. Mintegy negyven épület, épületegyüttes restaurálást előkészítő kutatásban, falkutatásban, művészettörténeti vonatkozásaik tisztázásában vettem részt. Többször említettem már az alvinci kastélyt, első tudományos sikerélményem forrását, amit a rendelkezésünkre álló eszközökkel sajnos lehetetlen helyreállítani. Boldog lennék, ha romként lehetne konzerválni. Sokat foglalkoztam a radnóti, a marosillyei kastély történetével, Szilágysomlyóval, Dévával, Bonchidával, Keresddel... Az általam vizsgált műemlékeket valamilyen módon a magaménak érzem, s ilyen alapon talán azt is mondhatnám, hogy Erdély legtöbb kastélya az enyém.

*Ön művészettörténész. Legutóbbi, 2018-ban megjelent kötete, a Fejedelmek gyógyítói – Gyógyítók, gyógyszerek és gyógyítás az erdélyi fejedelmek udvarában a 17. század első felében mégsem elsősorban kora újkori művészettörténeti kérdésekkel foglalkozik. Jól sejtiük, hogy a könyv megírásában inspirálta az a milió is, amiben felnőtt?*

Egyetemi hallgatóként kezdtem olvasni és cédulázni a kolozsvári városi számadáskönyvek kötetait, melyeknek adatai annyi mindenkinek, Kelemen Lajosnak, Herepei Jánosnak, erdélyi, magyarországi történészeknek, irodalom- és művészettörténészeknek segítettek kutatási problémák megoldásában. Engem elsősorban a művészettörténeti adatok érdekeltek, de nem tudtam megállni, hogy ki ne jegyezze minden adatot a névről ismert vagy engem érdeklő foglalkozást űző s Kolozsváron fejedelmi útlevéllal átutazó személyekről. Feljegyzéseimet később az arra érdemesnek ítélt jóakaróim és barátaim is hasznosították, részesült belőlük a Bethlen Gábor gazdaságpolitikáját kutató Imreh István, a fejedelmi udvar zenei életét kutató Király Péter vagy a magyar ötvösség történetének avatott kutatója, Kiss Erika. Néhány évvel ezelőtt egy kolozsvári konferencián az erdélyi fürdőhelyekről értekeztek, s akkor döbbsentem rá, hogy a 17. századi fürdőzésekről, a korszak gyógyítóiról az én feljegyzéseim között is szép anyag található. Úgy gondoltam, hogy néhány hónapnyi munkával közzé tehetem ezeket, s közzétételükkel talán kifejezhetem tiszteletemet máig legnagyobb támogatóim, gyógyszerész szüleim és nagyapám emléke előtt. Jóval többet, közel két évet dolgoztam a kéziraton, mert a gyógyszerértárakban töltött gyermek- és ifjúkorom élményei korántsem voltak elégségesek. Mindegyre újabb és újabb adatok bukkantak fel, viszont meggyőződésem, hogy munkámmal az egészségügy „igazi” történéseinek keze alá dolgoztam, s olyan forrásokat tettem közzé, amelyek azonosítására és összegyűjtésére aligha kerülhetett volna sor belátható időn belül. Minthogy elsősorban történésznek tartom magam, úgy vélem, hogy minden egyes részlet, ami bármit is hozzáad kedvenc korszakom megismeréséhez, tiszta nyeresége a korszak kultúrtörténetének, így saját kutatásaimnak is. Nagyon távol állunk attól, hogy elmondhassuk erről a korszakról, hogy részleteiben ismerjük. Így bármilyen új forrás, értelmezés szinte elképzelhetetlen újabb távlatokat nyit az egész megismeréséhez.

*Jelenleg milyen kutatási témán dolgozik?*

Pillanatnyilag az *Aetas* hasábjain majd megjelenő cikken dolgozom, amely János Zsigmond gyulafehérvári síremlékéről szól. Az utóbbi években próbáltam tisztázni néhány dolgot a

gyulafehérvári székesegyház protestáns kori történetével kapcsolatban. Maga János Zsigmond egyébként már csak azért is izgalmas, mert unitárius volt, s halálakor a mellette lévő négy testamentumos úr, sőt még a két pap is unitárius volt. Az utóbbiak egyike Dávid Ferenc, az unitarianizmus megalapítója, míg a másika, Johann Sommer sem arról híres, hogy a tridenti zsinat tanításait próbálta volna érvényesíteni Erdélyben. Évtizedek óta foglalkoztat az unitárius korszak Gyulafehérváron, bár úgy gondolom, hogy teljes, részletes képet én sem tudok adni róla. Az biztos, hogy János Zsigmondot az édesanyjával, akiről úgy gondoljuk, hogy élete végéig katolikus volt, a székesegyházban temették el Gyulafehérváron, s fenn is maradt a két síremlék. Ebben szerepe volt annak is, hogy János Zsigmond Erdély alapító fejedelme volt, s utódai is fejedelemként tisztelték az előttük járó királyfi emléket.

*Mik a további tudományos tervei?*

Két nagyobb téma foglalkoztat. Egyrészt a doktori értekezésemet szeretném szintézisszerűen megírni, az elmúlt évtizedekben ugyanis részleteiben tisztáztam Bethlen Gábor építkezéseinek rendjét, már amit lehetett, de 1984-ben megvédett román nyelvű disszertációm óta nem az eredményeket foglaltam össze. Sok mindenről írtam már, de valamennyit összesűríteni egy kéziratba, nagy „megpróbáltatás” lesz. A doktori dolgozatomban nem törekedtem túlságosan a fejedelem mecénási habitusának körvonalazására. Elemeztem azóta a pecsétjeit, s mutató anyagot gyűjtöttem össze a könyvkötőiről is. Jakó Zsigmond 70. születésnapjára, 1986-ban készítettünk egy kéziratos emlékkönyvet, amelyet Sipos Gábor barátom szerkesztett. A legépebb tanulmányokat meg az egyetlen példányban elkészült illusztrációkat is hozzáköttette, mivel akkoriban nehéz lett volna a kötéslevonatokat reprodukálni. Tanulmányom másolatát néhány éve kaptam meg Jakó Klárától. A monográfiába többek között ilyen részleteket is szeretnék bedolgozni.

A másik téma, amit magam előtt görgetek, a szászrégeni származású Hannes Lew Rechner alias Régeni Asztalos János kolozsvári asztalosmester (1622–1703) feljegyzéseinek kiadása. Az apja Szászrégenből származott, s Kolozsváron alapított családot; János nevű fia már kolozsvárinak született 1622-ben. Ővele kapcsolatban nagy bukfencet vetett történetírásunk. A kiindulópont kétségtelenül Kelemen Lajos személyéhez köthető. Régeni Jánosnak a kolozsvári Farkas utcai templom szószékére vonatkozó feljegyzését ő is, de tekintélyének súlya alatt a kérdéssel foglalkozók is hibásan olvasták. Nem vették észre, hogy Régeni unitárius vallású kolozsvári asztalos legényként – mielőtt még asztalosmesterré avatták volna – faragta alabástromba a Farkas utcai szószéket díszítő domborműveket a munkára kőfaragóként szerződött Elias Nicolai megbízásából. A szerződés kivonata Asztalos János feljegyzései között maradt fenn, Entz Géza annak idején publikálta is ezt a részletet, de Kelemen Lajos iránti tisztelete akadályozhatta abban, hogy helyreigazítsa az idős levéltáros olvasatát, aki úgy gondolta, hogy az „asztalosmester” legfennebb festhette a szószéket. 1998-ban, egy román–szász történész konferencián vettem elő az idézett forrás miatt Asztalos János feljegyzéseit, mert úgy gondoltam, hogy mielőtt a román és a szász historiográfia bukfenceit bírál-nánk, nem ártana saját házunk előtt sepregetve a magunk hibáin javítani, hátha akkor majd mások is megteszik ugyanezt a saját historiográfiájukkal.

*Milyen volt ennek a fogadtatása?*

Az volt az érzésem, hogy nem nagyon figyeltek oda, én előadtam, elmondtam, azóta is sok mindent publikáltam ezekből a feljegyzésekből, visszhangja azonban nem volt. A művészettörténész kollégáim örültek neki, mert érvet szolgáltatott Balogh Jolánnak a szintiszta itáliai eredetű, erdélyi reneszánsz művészettel kapcsolatos, tarthatatlan elképzelése ellenében. Ha

az ember csak egy kicsit figyel, akkor rá kell jönnie, hogy Itália borzasztó messze volt akkoriban Erdélytől. Nagyon kevesen jutottak el oda a reformációt követő időkben (persze nem akárki, például az ifjabb és az idősebb Báthory István, valószínűleg Báthory Kristóf is, Báthory Boldizsár és András). A protestáns többség nagy része azonban német, holland, angol egyetemeken tanult, nehezen hozhatott onnan olasz élményeket magával. Ők is közvetítettek olasz eredetű motívumokat Erdélybe, ottani átdolgozásban, ami kétségtelen, de az erdélyi reneszánsz művészet tiszta olasz forrásból való eredeztetését nem tartom elképzelhetőnek. Ezt a feltevést cáfolják többek között Régeni János feljegyzései is. A kéziratot az 1900-as évek elején szerezte meg az Erdélyi Múzeum-Egyesület. Az asztalosmester Kolozsváron élte le az életét, és rengeteg mindent csinált, amit valamiképpen meg is lehet fogni e feljegyzések segítségével. A mi körülményeink között nagyon ritkán előforduló mesterember-szerző saját munkáira, életvitelére utaló, közel száz oldalt kitevő, átírt feljegyzéseit, levélfogalmazványait és sajátkezű rajzait szeretném mielőbb teljes egészében közzétenni.

*Ha azt mondjuk, „Deus ex machina”, ki tudna nekünk ragadni egy olyan pillanatot a pályájából, amelyre azt mondhatjuk, hogy véletlen, avagy isteni közbenjárás segítette Önt?*

Életem nagy meglepetései közé tartozik a váradi fejedelmi palota stukkódíszes terme, ahová a Váradon felnőtt, néhai Mircea Țoca (1942–1999) kollégám és barátom segítségével tudtam bejutni. Az akkor belügyi alakulat kaszárnnyájaként működő váradi vár és az egykori fejedelmi palota a disszertációm témájához tartozott, így megtekintése önmagában is hatalmas élmény volt. De még nagyobb lett akkor, amikor megkértük a bennünket kísérő altiszteket, hogy mutassanak meg, ha tehetik, egy boltozott helyiséget is a palotában. Egymásra néztek, s bevezettek az akkor klub gyanánt használt helyiségbe, melyben a boltfiókokat hatalmas, stukkódomborműben ábrázolt, a karbantartó kiskatonák és parancsnokaik ízlésének köszönhetően ezüst kályhafestékekkel mázolt stukkóállatok, griff, elefánt, oroszlánok, szarvasok, unikornis, vadászegépard díszítette. Erre a látványra nem készítették fel az egyetemen, s elég sokat kellett később is keresgélnem, amíg korabeli párhuzamaira akadtam. A lenyűgöző látvány hatása alatt, emlékszem, a Jóistenhez fohászkodtam, hogy ne valljak kollégám előtt szégyent az együttes meghatározásával. Hirtelen merült fel előttem egy feljegyzésem a palota nyugati szárnyát építtető Bethlen Gábor fejedelem 1625 szeptemberében családostól Várad felé utazó stukkátorairól, akik a készítői lehettek; az ugyanis biztos volt, hogy 1660 után a várat elfoglaló törökök már nem készíthettek ilyen stukkókat.<sup>15</sup>

*1946-ban született, ahogy mondani szokták, sokat látott, nagy tapasztalattal rendelkező ember. A '80-as, '90-es évekkel összevetve, napjainkban a digitális világ térnyerése mennyiben segíti és – esetleg – mennyiben nehezíti meg a tudományos alkotómunkát, a tudományos eredmények közlését? Felmerülhetnek-e a 21. század áldásos lehetőségei mint átkos korlátok?*

Az biztos, hogy gyökeresen átalakult a világ az én életem folyamán. Koros emberként ma nagyon hálás vagyok az internetnek, hogy a keresőben egész könyvtárakat lelhetek fel, nem kell egy lábjegyzet kedvéért begyalogolnom valamelyik kolozsvári, esetleg elutaznom valamelyik külföldi könyvtárba. Elszörnyülködöm ugyanakkor, ha elgondolom, hogy Jakó tanár

<sup>15</sup> Țoca, Mircea – Kovács, Andrei: *Contribuții la cunoașterea palatului în stil Renaștere de la Oradea: reliefurile în stuc din secolul al XVII-lea*. Biharea, vol. 4. (1977) 199–222.; Kovács András – Țoca, Mircea: *Adalékok a váradi fejedelmi palota építéstörténetéhez*. In: Csetri Elek – Jakó Zsigmond – Tonk Sándor (szerk.): *Művelődéstörténeti Tanulmányok*. Bukarest, 1979. 107–115, 228–229.

úr a kolozsmonostori hiteleshely jegyzőkönyveinek anyagát feldolgozó kiadványának a kéziratát kis, Erika márkájú írógépén pötyögtette le, nem is egyszer – a cenzúra packázása miatt, illetve a többféle szerkesztés követelményeinek megfelelően. Lidércnyomásos emlékem, hogy a disszertációmát annak idején szintén írógépbe írtam, a megkívánt öt példányban. Miután Vătăşianu professzor kezén átment, újra kellett javítani, meszeltem, vágtam s ragasztottam szavakat, egész sorokat a több mint 200 oldalas kéziratban, s a végeredmény olyan lett, hogy szégyelltem leadni. Biztos csak abban voltam, hogy még egyszer le nem gépelem azt a szöveget. Egy fénymásoló készülékben reménykedtem, de az 1980-as évek Kolozsvárán ilyenből alig volt, ami volt, az is szigorú titkosszolgálati ellenőrzés alatt, s egy jó évembe került, mire a hivatal által elvárt öt példányt leadhattam. Mai ifjú olvasóim talán el sem hinnék, hogy a fénymásolópapírt egy szászrégeni gyárban sikkasztották hozzá, mert az üzletekben akkorig csak vékony, átlátszó és viszonylag kemény, de a másológészülék melegétől összeugró, 18–25 gr/m<sup>2</sup>-es papírt lehetett kapni.

1992-ben szegedi barátaim szereztek meg számomra az első, IBM 286-os, talán 42 MB memóriájú számítógépet, amivel többek között a Gyulafehérvári Törvénykezési Jegyzőkönyvek nyomdai kéziratát készítettem. Név- és tárgymutatója néhány oldalas részletek ábécérendbe állításával és fokozatos összerázásával készült, mert egyszerre többet nem tudott kezelni, s mindegyre bedobta a törülközőt, kiírva azt a számomra és akkori angol–magyar szótáram számára érthetetlen szöveget, hogy *stack overflow*. Minden emberi tudatlanságból, hozzá nem értésből fakadó nehézség ellenére (amit persze a gép nem képes felfedezni) ezek a szerkezetek megkönnyítették az életemet, s mondanom sem kell, hogy nélkülük ennyi idő alatt nem jöhetett volna létre mai publikációs listám.

Nagy hátránya viszont a számítógépnek, hogy túl hamar készül rajta a szöveg, s a szerző eredendő és mélyen emberi jellemgyengeségből sajnálja elrontani a szép írástükröt. Így maradnak szövegében a leiterjakabok és annyi minden más hiba, ami a kiadói szerkesztők életét rövidíti, s amiért némely szerző a munkáját újraolvasva szégyenkezik is. A nyomtatható könyv készítésének megkönnyítése egyúttal persze hátrány is, ha szemügyre vesszük a könyvpiacot előntő szemetet, rájövünk, hogy nagyon kevés munkával, nagyon olcsón és túl hamar lehet rossz, selejtes, buta könyvet is csinálni...

Nagyon kell vigyázni arra is, hogy mit hiszünk el az internetes adatközlésnek. Úgy vettem észre, hogy a tanítványaim különösen vonzódnak olyan internetes tartalmak iránt, amiket én tudománytalan tartalmuk miatt a legszívesebben letiltanék. Tartalmat, formát, képet keresni viszont elsőrangú segédeszköz, soha korábban nem létezett lehetőségeket kínál, és úgy látom, hogy a képfelismerésben, -azonosításban szenzációs lehetőségeket hordoz még magában.

*Valahol olvastuk, hogy nagy szenvedélye a tenisz, játszik-e még? S ha megenged egy személyes kérdést: ki a kedvenc teniszezője? A teniszen kívül van-e más hobbija?*

A szászrégeni városi park létrehozói a 19–20. század fordulóján tenispályát is kialakítottak a nyáron csónakázásra, télen korcsolyapályának használt mesterséges tavacska mellé, a Maros-parton elterülő parkot átszelő impozáns platánsor árnyékában. Marosvásárhelyről elkergetett szülei ott játszottak a barátaikkal, s mi vagy labdát szedtünk, vagy méltóságteljesen unatkoztunk. Tizenhárom-tizennégy évesen azután egy magyarrégeni birtokos család leszármazottja, a szocialista rendszert többek között a tenisztudományával túlélő Farkas Gyuszi bácsi tanított bennünket teniszezni. Évtizedekkel e teniszórák után, 1983-ban vettem ismét ütőt a kezembe. Azóta is ez az egyetlen egészséges passzióm, és remélem, hogy a koronavírus-járvány csillapodásával ismét megnyitják majd az Egyetemi Sportparkot, ahol nyaranta játszani szoktunk. A kedvenc teniszjátékosom Roger Federer, nagyon tetszik a stílusa

és a viselkedése, szerintem ő testesíti meg azt a nagyvonalú, eszményi eleganciát, ami az igazi teniszt utolérhetetlenül széppé teszi.

Szívesen fényképeztem kisiskolás koromtól kezdve. Felnőtt művészettörténészként azután nagyítógépet szereztem, és házi laboratóriumot is felállítottam, magam készítettem a hívó és fixáló oldatokat, magam hívtam elő a filmjeimet, és százával nagyítottam a terepmunkám során készített fényképeket. Valahogy azonban úgy voltam a fényképezéssel is, mint a festéssel: szerettem, de szerelmem viszonzatlan maradt, mert a jó fényképhez szükséges körülményekből és türelemből kevés szorult belém. Inkább valamilyen jegyzetpótlékként, segédeszközként tekintettem a fényképezésre. Érdekes módon a profi fényképészeknek az én negatívjaimról készített nagytapasztalásai mindig szebbek lettek.

*2001-ben Forster Gyula-díjat, 2011-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjét, 2015-ben a Szervátiusz Jenő-díjat kapta meg. Ez három igen rangos kitüntetés. Pályafutásából mire, mikre a legbüszkébb?*

A kitüntetések mindig elismerést jelentenek, s talán nem szerénytelenség azt állítani, hogy tudományos eredményeimmel, tanári munkámmal valamennyire meg is szolgáltam az elismerést. De a legnagyobb kitüntetés számomra az MTA külső tagsága volt 2010-ben. Úgy gondolom, hogy erdélyi magyar kutató számára az anyaországi tudóstársaság tagsága az elérhető legnagyobb megtiszteltetés, tudományos kutatásban töltött életének és eredményeinek értékelő elismerése.

*Milyen útravalót fogalmazna meg a következő történészgenerációk – úgy az anyaországiak, mint az erdélyiek – számára?*

Úgy gondolom, hogy az emberi, a közösségi emlékezetnek a történeti kutatásban megtestesülő szelete elengedhetetlen eleme és feltétele is a társadalom önismeretének és önbecsülésének. Soha be nem fejeződő folyamatról van szó, amelynek művelői immár évezredek óta alakuló szabályok szerint, egyre finomabb módszerek révén próbálják feltárni, megismerni és értelmezni a múltat. Ennek a múltnak a bűtorai a többek között művészettörténészek által is kutattott tárgyi emlékek, melyek nagyon sokszor tapinthatóbbakká teszik a mögöttük megbúvó folyamatokat. Domidocustusként, évtizedekig elzártan az egyetemes művészettörténet nagy központjaiban szerezhető élményektől és tapasztalatoktól, csak a közvetlen környezetemben fennmaradt és hozzáférhető emléktárház megismerésére törekedhettem. Minden híresztelés ellenére e területek kultúrája és művészete egyedi, színes és önálló fejezete, összetevője és tanúja az egyetemes történelem állásának, akkor is, ha sokkal szerényebb és sokkal kevésbé ismert emléktárházat mutathat fel. Erdélyiként, kisebbségiként úgy érzem, hogy saját szülőhazám és népem múltjának a feltárása a dolgom, s ha az erdélyi régiség általam vizsgált fejezetének kutatása révén született eredményeim kiállják az idő próbáját, akkor nem dolgoztam hiába. Ha 1989 előtt meghaltam volna, addig megjelent tucatnyi írásomból még az sem derült volna ki, hogy mivel is foglalkoztam valójában. Boldog vagyok, hogy az 1989 utáni években nagyjából utolértem magam, és közzé is tehettem kutatásaim legfontosabb eredményeit.

*Kolozsvár, 2020. május 7.*

Az interjút készítette: JUHÁSZ KRISZTINA és MARTON GELLÉRT ERNŐ